

УДК 341.1

DOI 10.33244/2617-4154.3(16).2024.388-395

О. В. Чернецька,*канд. юрид. наук, доцент**e-mail: lena_chernetska@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-8303-334X;****В. С. Шилінгов,***канд. юрид. наук, доцент,**Державний податковий університет**e-mail: schillingoff@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-3097-4706**

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВА НА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

У статті розглянуто міжнародні стандарти права на життя людини, яке має виключне значення та посідає особливе місце не тільки в каталозі прав і свобод людини, а й у системі цінностей європейської цивілізації та її правової традиції. Проаналізовано співвідношення універсальних та регіональних актів в сфері права на життя людини.

Розглянуто взаємодію національного права, міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права в умовах збройного конфлікту. Акцентовано увагу на тому, що на сучасному етапі розвитку людства права людини як феномен і механізм їх реалізації й захисту потребують постійного взаємозв'язку та взаємодії національного і міжнародного права.

Підкреслено, що проблема забезпечення та гарантування права на життя людини в умовах збройного конфлікту є одним із ключових завдань держави й міжнародної спільноти, оскільки наслідки Другої світової війни довели людству про наявність нерозривного зв'язку між забезпеченням миру та безпеки людства, з одного боку, і дотриманням основних прав і свобод людини – з іншого.

Ключові слова: *права людини, право на життя, міжнародні стандарти права на життя людини, міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт.*

Метою статті є дослідження міжнародних стандартів права на життя людини та його забезпечення в умовах збройного конфлікту.

Постановка проблеми. Права людини як феномен, до якого прикута увага цивілізованого світу та політично організованих суспільств, перебувають у центрі уваги, починаючи з другої половини ХХ сторіччя. Саме в цей період відбулося становлення міжнародно-правової системи прав і свобод людини. На сучасному етапі розвитку

людства є очевидним, що права людини вже не є виключно національною справою держав, оскільки вони стали об'єктом правового регулювання міжнародного права, а механізм їх реалізації та захисту перебуває під юрисдикцією як національних правових систем, так і міжнародних контрольних механізмів та інституцій. У сучасних умовах державно-правової дійсності, зокрема повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, захист права людини на життя перебуває у фокусі застосування норм національного права, міжнародного права прав людини і міжнародного гуманітарного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти означеної проблематики досліджувалися в наукових працях вітчизняних вчених, зокрема М. Буроменського, В. Буткевича, М. Гнатовського, О. Задорожного, В. Мицика, В. Репецького, О. Сенаторової, та інших.

Виклад основного матеріалу. Формування міжнародних стандартів у сфері прав і свобод людини відбулося у другій половині ХХ ст. Створення Організації Об'єднаних Націй та прийняття Статуту ООН започаткувало новий етап міжнародно-правового співробітництва в галузі прав людини. Норми Статуту ООН про зобов'язання держав співпрацювати в цій царині відігравали провідну роль у становленні міжнародно-правового захисту прав людини. Статут ООН не обмежується лише посиленням на заохочення та розвиток поваги до прав людини й основних свобод, а й покладає на держави юридичне зобов'язання дотримуватися основних прав і свобод людини, не допускаючи водночас дискримінації. Ці норми є найбільш загальним правовим зобов'язанням, на основі якого здійснюється міжнародне співробітництво в сфері прав і свобод людини. Положення ст. 1 Статуту ООН дало змогу Генеральній Асамблеї проголосити 1948 року Загальну декларацію прав людини.

Права людини в сучасному світі регламентуються як внутрішньодержавним, так і міжнародним правом. Специфіка розвитку міжнародного права полягає в тому, що його норми створюються через узгодження позицій різних країн світу. Жодна держава, незалежно від її впливу на світовий правопорядок, не може самостійно створити норми міжнародного права. Втім на формування основних міжнародних стандартів у сфері прав і свобод людини здійснили безпосередній вплив правові документи, як-от Велика Хартія вольностей (1215 р.), Habeas Corpus Act (1679 р.), Конституція США (1787 р.), Французька Декларація прав людини і громадянина (1789 р.) та інші. Міжнародне право зі свого боку, увібравши в себе найкраще з національного законодавства країни та сформувавши нові норми за рахунок угод та компромісів між державами, створює зворотний вплив на внутрішньодержавне право, встановлюючи певні вимоги та накладаючи відповідні зобов'язання. Саме в такий спосіб і сформувалися сучасні міжнародні стандарти в галузі прав і свобод людини.

У структурі особистих прав і свобод людини право на життя є основоположним і невідчужуваним, належить кожній особі в силу її народження. Життя людини в цивілізованому світі являє собою найвищу цінність, а його забезпечення та гарантування є індикатором демократичності держави. Право на життя є базовим для реалізації всіх інших прав людини, оскільки воно має абсолютний характер. Право на життя людини

закріплено в міжнародних універсальних та регіональних актах, до яких приєдналася Україна, зокрема: Загальна декларація прав людини, ст. 3 «Кожна людини має право на життя, на свободу і на особисту недоторканість» [2]; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ст. 6 «1. Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [7]; Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари, ст. 1 «1. Жодну особу, яка перебуває під юрисдикцією держави-учасниці цього Протоколу, не буде страчено. 2. Кожна держава-учасниця вживає всіх необхідних заходів для скасування смертної кари в межах своєї юрисдикції» [1]. Цим Протоком не допускається ніяких відступів, «за винятком застереження, яке зроблено під час ратифікації або приєднання і яке передбачає застосування смертної кари у воєнний час після визнання вини в скоєнні у воєнний час найбільш тяжкого злочину воєнного характеру» [1].

Захист права на життя людини закріплюють і інші міжнародні договори, зокрема Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948 р.) (дата підписання Україною 1949 р.). Згідно з Конвенцією «під геноцидом розуміється будь-яке з наступних діянь, вчинене з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

- а) вбивство членів такої групи;
- б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи;
- в) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих призвести до її повного або часткового фізичного знищення;
- г) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі;
- д) примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи» [3].

Відповідно до ст. IV Конвенції «Особи, які вчиняють геноцид, або будь-які інші діяння, перелічені в статті III, підлягають покаранню, незалежно від того, чи є вони уповноваженими за конституцією правителями, посадовими або приватними особами» [3].

Право на життя людини також регламентується Конвенцією про захист прав людини і основних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Каталог прав людини, який закріплює Конвенція, відкриває право на життя. Зокрема, ст. 2 Конвенції встановлює, що «Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання» [4]. Так, ця норма надає право розпоряджатися життям індивіда лише йому самому і спрямована на захист від довільного позбавлення життя людини державою. Водночас вона означає, що держава в законодавчому порядку повинна кваліфікувати навмисне позбавлення життя, вчинене іншою особою або іншими особами, як злочин. Європейська конвенція з прав людини, на відміну від Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, містить три винятки – випадки позбавлення життя людини, які не розглядаються як порушення Конвенції, а

саме «Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- в) у разі вчинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання» [4].

Втім Європейська конвенція з прав людини не встановлює заборони смертної кари. Такі норми містяться у Протоколі № 6 до Конвенції у ст. 1 «Смертна кара скасовується. Нікого не має бути засуджено до такого покарання або страчено» [9]. Цей Протокол, як і Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, допускає, як виняток, страту під час війни або невідвротної загрози війни. Ст. 2 Протоколу № 6 проголошує, що «держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або невідвротної загрози війни; таке покарання застосовується лише у випадках, передбачених цим законодавством і згідно з його положеннями» [9]. Якщо порівнювати наведену норму з нормою Другого Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, можна зробити висновок, що для держав-учасниць норма Факультативного протоколу є більш жорсткою, оскільки дає змогу зробити застереження щодо смертної кари у воєнний час лише в момент ратифікації чи приєднання. А відповідно до норми Європейської конвенції з прав людини держава може закріпити подібне становище у своєму законодавстві в будь-який час.

Досліджуючи проблеми забезпечення права на життя людини в умовах збройного конфлікту, варто зосередити увагу на співвідношенні норм національного права, міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Порівняно із засадничими міжнародними стандартами й цінностями в сфері прав і свобод людини Україна лише наприкінці ХХ ст., а саме в Конституції України 1996 року в розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» вперше системно закріпила каталог прав і свободи людини і громадянина. Принагідно зазначити, що саме конституційне закріплення прав і свобод у другому розділі свідчить та надає значущості інституту прав і свобод людини в межах правової системи України. Стаття 27 Конституції України встановлює: «Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [5].

Національна стратегія у сфері прав людини одним зі стратегічних напрямів визначає, що «життя кожної людини в Україні перебуває під ефективною охороною та правовим захистом держави; функціонують ефективні механізми відшкодування шкоди та притягнення до юридичної відповідальності за порушення права на життя» [8].

Утім в умовах збройної агресії російської федерації, забезпечення права на життя людини є на сьогодні найменш захищеним. Як повідомляє Моніторингова місія ООН з прав людини, в Україні з моменту повномасштабного збройного нападу російської

федерації на Україну зафіксовано щонайменше 10 000 випадків загибелі цивільних осіб, понад 560 з яких – діти.

Незважаючи на те, що на сьогодні міжнародною спільнотою вироблений комплекс міжнародних актів у сфері міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, втім, не існує міжнародного документа, який би встановлював механізм взаємодії норм цих двох галузей міжнародного права в умовах збройного конфлікту.

Щодо співвідношення міжнародного права прав людини і міжнародного гуманітарного права В. Мицик зазначає, що «міжнародне право прав людини – галузь міжнародного права, яку утворює система норм і принципів міжнародного права, що регулюють і забезпечують міжнародний захист прав і свобод людини в мирних умовах. Міжнародне гуманітарне право – галузь міжнародного права, яку утворює система міжнародних конвенційних та звичасвих принципів і норм, що регулюють відносини між воюючими державами, які складаються з правил ведення війни, законів і звичаїв війни або заборони чи обмеження застосування певних видів зброї. Норми міжнародного гуманітарного права мають своїм призначенням гуманізацію засобів і методів ведення війни, захист прав комбатантів та мирного населення під час міжнародних і неміжнародних військових конфліктів» [6, с. 60].

О. Сенаторова наголошує, що в сучасній науці міжнародного права вже давно превалує думка, що МП і МППЛ є комплементарними, тобто доповнювальними одне одного. Нещодавно ця позиція була закріплена в Загальному Коментарі № 36 (2018), прийнятому Комітетом з Прав Людини ООН до ст. 6 МПГПП щодо права на життя. Ця позиція ще раніше була підтверджена Міжнародним Судом ООН у двох консультативних висновках і прийнятому рішенні у Справі щодо збройних дій на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди) 2005 р. (*Armed Activity on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v Uganda)* 3) [11, с. 8].

Міжнародна практика все ж визнає обов'язковість їх одночасного застосування, причому норми міжнародного гуманітарного права є *lex specialis* відносно норм міжнародного права прав людини.

Взаємодія міжнародних стандартів прав людини і міжнародного гуманітарного права особливо відстежується в ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, згідно з яким відступ держав від своїх зобов'язань не може стосуватися права на життя, а також інших основоположних прав і свобод людини, навіть в умовах надзвичайного становища в державі. Але водночас потрібно наголосити, що виконання норм міжнародного гуманітарного права ґрунтується на зобов'язаннях держав.

У частині аналізу правових норм, які стосуються права на життя, гуманітарне право обмежує винесення смертних вироків, вимагаючи мінімального, шестимісячного відтермінування виконання таких вироків; передбачаючи механізм нагляду, а також забороняючи виносити смертні вироки особам, що не досягли 18-річного віку, або виконувати їх стосовно вагітних жінок чи матерів, що мають маленьких дітей. Підкреслюється також, що окупаційна держава не має права застосовувати смертну кару в країні, де вона скасована [10, с. 324].

Безумовно, Україна є стороною Женевських конвенцій, які складають основу сучасного міжнародного гуманітарного права, яке ще називають «Женевським правом». Втім, чи здійснила Україна прийняття нормативно-правових актів, необхідних для повної та всебічної реалізації норм міжнародного гуманітарного права.

Висновки. Конституція України (ст. 9), встановивши, що міжнародні договори є частиною національного законодавства, визначила загальностратегічний курс України на цивілізаційний шлях розвитку, через сприйняття загальнолюдських цінностей і принципів, зокрема у сфері прав і свобод людини. У цьому контексті важливе значення набуває забезпечення особистих прав і свобод людини в умовах збройного конфлікту, оскільки основна відповідальність за ефективну реалізацію міжнародно-правових зобов'язань у сфері міжнародного гуманітарного права покладається на сторони конфлікту.

Безумовно, право України та міжнародне право перебувають у постійному взаємозв'язку та взаємодії. Найбільший вплив міжнародного права на національне на сьогодні проявляється саме в сфері прав і свобод людини. Власне, в умовах збройного конфлікту забезпечення права на життя людини перебуває у сфері регулювання двох галузей міжнародного права, а саме міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, які загалом є складовими міжнародної системи захисту прав людини. Втім право на життя залишається найменш захищеним в умовах збройного конфлікту, оскільки дотримання принципів міжнародного гуманітарного права (принципи, які обмежують вибір засобів і методів ведення бойових дій; принципи, що забезпечують захист учасників ведення бойових дій та осіб, які не беруть участі в бойових діях та ін.) російською федерацією повністю нехтується.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, що стосується скасування смертної кари. Прийнятий резолюцією 44/128 Генеральної Асамблеї від 15 грудня 1989 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_187#Text (дата звернення: 20.05.2024).

2. Загальна декларація прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 20.05.2024).

3. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 20.05.2024).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1389988659002889 (дата звернення: 20.05.2024).

5. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

6. Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту : підручник для ВУЗів. Київ : Видавничий дім «Промені», 2010. 722 с.

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 20.05.2024).

8. Національна стратегія у сфері прав людини. Затверджено Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#n13> (дата звернення: 20.05.2024).

9. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text (дата звернення: 20.05.2024).

10. Репецький В. М., Лисик В. М. Міжнародне гуманітарне право : підручник. Київ : Знання, 2007. 467 с.

11. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навчальний посібник. URL : https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_copy.pdf

REFERENCES

1. Druhyi Fakultatyvnyi protokol do Mizhnarodnoho paktu pro hromadianski ta politychni prava, shcho stosuietsia skasuvannya smertnoi kary. Pryiniaty rezoliutsiieiu 44/128 Heneralnoi Asamblei vid 15 hrudnia 1989 roku. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_187#Text (data zvernennia: 20.05.2024).

2. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (data zvernennia: 20.05.2024).

3. Konventsiiia pro zapobihannya zlochynu henotsydu ta pokarannia za noho vid 09.12.1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (data zvernennia: 20.05.2024).

4. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1389988659002889 (data zvernennia: 20.05.2024).

5. Konstytutsiia Ukrainy pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 20.05.2024).

6. Mytsyk V. V. Prava liudyny u mizhnarodnomu pravi. Mizhnarodno-pravovi mekhanizmy zakhystu : pidruchnyk dlia VUZiv. Kyiv : Vydavnychi dim «Promeni», 2010. 722 s.

7. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (data zvernennia: 20.05.2024).

8. Natsionalna stratehiia u sferi prav liudyny. Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 24 bereznia 2021 roku № 119/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#n13> (data zvernennia: 20.05.2024).

9. Protokol № 6 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod, yakyi stosuietsia skasuvannya smertnoi kary. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text (data zvernennia: 20.05.2024).

10. Repetskyi V. M., Lysyk V. M. *Mizhnarodne humanitarne pravo : pidruchnyk*. Kyiv : Znannia, 2007. 467 s.

11. Senatorova O. V. *Prava liudyny i zbroini konflikty : navchalnyi posibnyk*. URL : https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_copy.pdf

O. V. Chernetska, V. S. Shilinhov. INTERNATIONAL STANDARDS OF THE RIGHT TO LIFE: PROBLEMS OF ENSURING IN THE CONTEXT OF ARMED CONFLICT

The author examines international standards of the right to human life, which is of exceptional importance and occupies a special place not only in the catalog of human rights and freedoms, but also in the system of values of European civilization and the European legal tradition. The author analyzes the correlation between universal and regional acts in the field of the right to human life.

The author examines the interaction of national law, international human rights law and international humanitarian law in the context of armed conflict. The author emphasizes that at the present stage of human development, human rights as a phenomenon and mechanism for their realization and protection require constant interaction and mutual influence of national and international law. It is emphasized that the problem of ensuring and guaranteeing the right to human life in the context of armed conflict is one of the key tasks of the State and the international community, since the consequences of the Second World War proved to humanity that peace and security of mankind are inextricably linked, on the one hand, and the observance of fundamental human rights and freedoms, on the other.

*Despite the fact that the international community has developed a set of international acts in the field of both international human rights law and international humanitarian law, there is no international document that would establish a mechanism for the interaction of the norms of these two branches in the context of armed conflict. However, international practice does recognize the mandatory application of both, with international humanitarian law acting as *lex specialis* in relation to international human rights law.*

The right to life remains the least protected in the context of armed conflict, as the Russian Federation completely disregards the principles of international humanitarian law (principles that limit the choice of means and methods of warfare; principles that ensure the protection of combatants and non-combatants, etc.

Keywords: *human rights, right to life, international standards of the right to life, international humanitarian law, armed conflict.*

Стаття надійшла до редколегії 5 серпня 2024 року